

Kovács Gábor

1982-ben születtem Budapesten. Egyetemi tanulmányaimat 2005-ben kezdtem meg az ELTE filozófia szakán, ahol most végzős hallgató vagyok. Elsősorban nyelvfilozófiával, metafizikával és ismeretelmélettel foglalkozom, különösen a fiktív, a lehetséges és az aktuális határterületein található problémák érdekelnek, szakdolgozatomat is ilyen témában írom. Ezen kívül foglalkoztat még a politikai filozófia, leginkább a legitim hatalom kérdése. Jelen dolgozat megírásában konzulensként Zvolenszky Zsófia volt nagy segítségemre.

Kovács Gábor

◀ **Lehetséges fiktív világok**

Régi mottóm, hogy ha a lehetetlent kizártuk, ami marad, az az igazság, akármilyen valószínűtlen legyen is.

Sherlock Holmes

1. Lehetséges fiktív entitások: Előszó

Alapvető intuíciónk a megfigyelhető világgal kapcsolatban, hogy a benne található dolgok lehetnének másmilyenek is, mint amilyenek valójában. Nem szoktuk azt gondolni, hogy minden eleve meghatározott; a dolgok állhatnának másképpen, az események megtörténhetek volna máshogyan. Például Barack Obama elveszthette volna a 2008-as választásokat, sőt, az is lehetséges lett volna, hogy el sem indul. Ha ez így történik, Obama most nem lenne az Egyesült Államok elnöke. Vannak azonban a világnak olyan részei, melyek nem érzékelhetőek, talán nem is léteznek. Annyi mindenestre biztos, hogy a nyelv egyes kifejezései olyan dolgokat látszanak jelölni, melyeket nem találhatunk meg a világban, ilyenek például a fiktív nevek. Sherlock Holmes nem létezik, és sohasem létezett abban az értelemben, amelyben Barack Obama.

Fel kell tennem a kérdést: vajon az ilyen entitásokra is igaz-e az, ami a tényleges létezőkre? Állhatnának-e a dolgok másképpen Sherlock Holmesszal kapcsolatban? Úgy tűnik a válasz egyértelműen igen. Nézzük csak az alábbi példát:

(1) Sherlock Holmes magas.

Ez a mondat igaz (már amilyen értelemben a fiktív entitásokra vonatkozó kijelentések igazak lehetnek), és könnyen ellenőrizhető Arthur Conan Doyle novelláinak és regényeinek fellapozásával. Ugyanakkor a

(2) Sherlock Holmes alacsony.

mondat hamis (ugyanabban az értelemben, amelyben az első igaz), és szintén könnyen ellenőrizhető Doyle művei alapján.

Vizsont igaznak tűnik (szintén a fenti értelemben) a következő modális kijelentés:

(3) Lehetséges, hogy Sherlock Holmes alacsony.

Tehát van legalább egy olyan lehetséges világ, amelyben megtalálható a Sherlock Holmes nevű fikatív entitás, viszont az aktuális világtól eltérően ebben a világban alacsony. Ebben a világban úgy alakultak a dolgok, hogy Arthur Conan Doyle a Holmes-történetekben alacsonyként ábrázolta hősét. Ez a világ egyébként akár tökéletesen megegyezhet a miénkkel, az is lehet, hogy Doyle írásai is az első betűtől az utolsóig megegyeznek a miénkben találhatóakkal, azzal a kivétellel, hogy ahol a mieinkben az áll, hogy Holmes magas, ott a lehetséges történetekben azt találjuk, hogy alacsony.

A fikatív neveket tartalmazó modális kijelentések kérdése háromszorosan összetett probléma. Először is számot kell adnunk arról, hogy miféle kifejezések a fikatív nevek, hogy hogyan működnek, hogy jelölnek-e valamit, ha pedig üresek, akkor az ilyeneket tartalmazó állítások miképpen lehetnek értelmese, illetve, hogy lehetnek-e igazak vagy hamisak. Másodsorban értelmeznünk kell a modalitás fogalmát, meg kell mondanunk, hogy léteznek-e lehetséges világok, és ha léteznek, miképpen léteznek, illetve ezzel összefüggésben, hogy miképpen beszélhetünk róluk, hogyan vagyunk képesek modális kijelentéseket tenni. Végül arra is választ kell adnunk, hogyan jelenhetnek meg fikatív entitások lehetséges világokban, vagy másképpen megfogalmazva, a modális kijelentések értelmezését miként befolyásolja az, ha fikatív neveket tartalmaznak.

Mind a lehetséges világok, mind a fikatív nevek kutatása a kortárs filozófia központi kérdései közé tartozik, mindkét területen számos elmélet létezik az adott probléma magyarázatára. A lehetséges világok elméletei három nagy csoportba sorolhatóak:¹ antirealizmus (melynek értelmében a lehetséges világok nem léteznek), ersatzrealizmus (a lehetséges világok léteznek, de másképpen, mint az aktuális) és genuin realizmus (mely szerint a lehetséges világok éppolyan léteznek, mint a miénk). A fikatív entitások elméleteit két csoportra oszthatjuk: antirealista elméletekre és realistákra (melyek szerint a fikatív entitások bár nem téridőbeli, anyagi létezők, de ténylegesen léteznek). A fikatív neveket tartalmazó modális kijelentések elemzése során tehát az alábbi táblázat szerint kombinálhatjuk meglévő elméleteinket (az oszlopokban a modális elméletek, a sorokban a fikatív entitások elméletei):

		Lehetséges világok (LV)		
		<i>Antirealizmus</i>	<i>Ersatzrealizmus</i>	<i>Genuin realizmus</i>
Fikatív entitások (FE)	<i>Antirealizmus</i>			
	Realizmus			

A továbbiakban a fikatív entitások elméleteit FE jelöléssel, a lehetséges világokéit pedig LV-vel fogom azonosítani.

¹ Tózsér 2009, 175-202. o.

Írásom első felében vázlatosan bemutatom a két nagy terület elméleteit, először a fiktív nevek elméleteit, majd a lehetséges világokéit, és kitérek arra is, hogy kombinációikkal (a fenti táblázat alapján LV/FE párosításban) hogyan magyarázható a lehetséges fiktív entitások problémája. Ezt követően egy másféle, némileg radikális megközelítésre teszek javaslatot. Ennek lényege, hogy a fiktív entitásokat kezelhetjük pusztán lehetséges entitásokként is. Vagy másként, azokat a dolgokat, melyeket hagyományosan fiktív entitásoknak szoktunk nevezni, tekinthetjük a lehetséges entitások aleseteinek; nincsen szó tehát a maguk jogán létező (vagy nemlétező) fiktív entitásokról, azok csupán pusztán lehetségesek, olyan dolgok, melyek kizárólag lehetséges világokban léteznek, modális entitások. Vagyis Sherlock Holmes például semmilyen módon nem létezik az aktuális világban, megtalálható viszont lehetséges világokban, és amikor Holmesról beszélünk, akkor valójában erről a modális entitásról beszélünk. Ezen szemlélet bemutatásán kívül megvizsgálom majd, hogy egyáltalán felvethető-e értelmesen ez a megközelítés, illetve kitérek arra is, hogy miféle ellenvetésekkel és problémákkal kellene megküzdenie egy ilyen elméletnek.

2. Alternatív fiktív entitások

Mielőtt rátérnék a fiktív entitások és a lehetséges világok elméleteinek felvázolására be kell ismernem, hogy kicsit csaltam, mikor fentebb kijelentéseket tettem Sherlock Holmesról, illetve felelőtlenül igazságértékeket társítottam ezekhez a kijelentésekhez.

Az a helyzet ugyanis, hogy egyáltalán nem olyan könnyű eldönteni, mi is igaz a fiktív entitásokra vonatkozóan. Doyle valóban úgy írta le Holmest, mint magas, szikár figurát; viszont a 2009-es Holmes-filmben alacsony emberként ábrázolják (az őt meg személyesítő színész, Robert Downey, Jr. mindössze 174 cm magas, tehát semmiképpen sem mondható magasnak). Szeretném kihangsúlyozni, hogy *nem* lehetséges fiktív entitásokról van szó, tehát nem fiktív entitások lehetséges világokban való megjelenéséről, hanem a tényleges, az aktuális világban található fiktív entitásnak, ha úgy tetszik, változatairól. Ez nem jelenti, hogy a fiktív entitások valóban, a szó szoros értelmében léteznének az aktuális világban; viszont valamilyen értelemben megtalálhatóak az aktuális világban: például a Sherlock Holmes-történeteket, melyekben ezek a változatok szerepelnek levehetjük a polcra, ugyanez nem mondható el a lehetséges entitásokról (legyenek anyagiak vagy fiktívek). Az ilyen változatokat a továbbiakban alternatív fiktív entitásoknak fogom nevezni.

Tehát (1) és (2) egyszerre, egyformán igaz itt, az aktuális világban. Első pillantásra úgy tűnik, komoly paradoxonról van szó, mintha a fiktív entitások egymást kizáró tulajdonságokkal rendelkeznenek.

A probléma megoldásának legkézenfekvőbb, ugyanakkor legbrutálisabb módja a fikatív entitások önazonosságának tagadása. Ha feltételezzük például, hogy a Doyle történeteiben szereplő Holmes nem azonos a 2009-es filmben megjelenővel, akkor nem kell választ adnunk arra a kérdésre, hogy miért tűnik úgy, mintha egymást kizáró tulajdonságokkal rendelkezne. Azt hiszem, ez erősen ellentmond megérzéseinknek. Ha elfogadnánk ezt a megoldást, akkor nem beszélhetnénk Holmes-történetekről; pusztán annyit mondhatnánk, hogy vannak bizonyos történetek, melyekben egymásra nagyon hasonlító entitások jelennek meg, amelyeknek esetleg még a neve is megegyezik. Ezzel szemben az az intuíciónk (talán nem általánosított hibásan), hogy a Holmes-történetekben ugyanaz az entitás szerepel, éppen ettől Holmes-történetek.

Az alternatív fikatív entitások problémájának másik, szintén kevésbé szimpatikus megoldása a kizárt harmadik elvének feladása. Az elv értelmében semmi sem rendelkezhet egyidőben egymást kizáró tulajdonságokkal, tehát semmi sem lehet egyszerre mondjuk magas és alacsony. Ezt az elvet azt hiszem nem szívesen adnánk fel akár a fikatív entitásokkal kapcsolatban sem, különösen, hogy intuíciónk szerint helytálló. Legalábbis egy fikatív világban belül általában elvárjuk, hogy egy entitás ne rendelkezzen ellentétes tulajdonságokkal. Nagyon csodálkozunk, ha olyasmit olvasnánk *A pettyes pánt*-ban, hogy „És akkor megláttam a kandalló előtt Holmes pipafüstbe burkolózó magas alacsony alakját”. Úgy vélem éppen itt található a probléma egyik lehetséges megoldása. Mint említettem, a kizárt harmadik elve azt mondja ki, hogy semmi sem rendelkezhet *egyidőben* egymást kizáró tulajdonságokkal. Az alternatív fikatív entitásokkal kapcsolatban egyidejűségről beszélni meglehetősen értelmetlen, mert bár Doyle régen meghalt, *A pettyes pánt* vagy *A Rőt Liga* világa nem a múltban helyezkedik el; a fikatív entitások nem köthetőek időpontokhoz úgy, ahogyan a téridőbeli létezők. Az alternatív fikatív entitás-változatok köthetőek viszont fikatív világokhoz, jól elhatárolt szövegekhez, vagy legalábbis elhatárolt beszédaktusokhoz, és ilyen módon lehetséges indexálni őket, ahogy a téridőbeli létezőket időpontok alapján. Vegyük az alábbi mondatokat:

- (4) Michael Jordan magas.
- (5) Michael Jordan alacsony.

Mindkettő igaz, az egyik Jordan gyerekkorában (t_1 időpontban), a másik felnőttkorában (t_2 időpontban).

- (1) Sherlock Holmes magas.
- (2) Sherlock Holmes alacsony.

Szintén mindkét kijelentés igaz, de az egyik w_1 , a másik pedig w_2 fikatív világban.

Az önazonosság kérdése régi és nehéz probléma a filozófiában; az anyagi létezők tulajdonságainak időbeli változása kapcsán éppen úgy felvethető, mint a fiktív entitásoknak alternatív változatokban való inkarnálódása kapcsán. A probléma részletes elemzésébe most nincs lehetőségem mélyebben belemerülni. Egyelőre fogadjuk el, hogy ha az anyagi létezők önazonosságát képesek lehetünk meghatározni, és képesek lehetünk temporálisan indexálni őket, akkor ugyanerre a fiktív entitások esetében is képesek lehetünk.

A másik lehetséges megoldás az antirealista megközelítés. Az antirealista ugyanis tagadja, hogy a fiktív entitások léteznének; így nem rendelkezhetnek tulajdonságokkal sem (ezért egymást kizáró tulajdonságaik sem lehetnek), és általában véve a fiktív neveket tartalmazó kijelentéseknek nincsen igazságértékük vagy mind hamisak. A fiktív neveket vizsgáló elméletek számbavételénél és a fiktív neveket tartalmazó modális kijelentések elemzésénél még visszatérek az alternatív fiktív entitások problémájára. Viszont mivel mindkét kérdés megítélését befolyásolja, szükségesnek tartottam, hogy rámutassak, és hogy felvázoljam a lehetséges megoldásokat.

3. Fiktív entitások

Az antirealista és realista elméletek bemutatása előtt szeretném meghatározni, milyen megközelítésben is fogok fiktív entitásokról beszélni. Azt hiszem, senki sem tagadja, hogy fiktív entitások valamilyen értelemben „vannak”, és hogy valamilyen értelemben tehetünk róluk kijelentéseket. Sherlock Holmes bizonyos értelemben „létezik” a Holmes-történeteken belül, és ezekben a történetekben vannak rá vonatkozó kijelentések, melyek bizonyos értelemben igazak vagy hamisak. A kérdés az, hogy ezeken a történeteken kívül van-e értelme Holmes létezéséről beszélni, és hogy az ezeken a történeteken kívül róla tett kijelentéseknek van-e igazságértékük, vagy hogy egyáltalán értelmeseke-e.

A fiktív szövegeket szokás úgy tekinteni, mint amelyek valamiféle fikciós operátor hatókörében állnak, mely operátor felfüggeszti a létezésre, az igazságra és a hamisságra vonatkozó szokványos nézeteinket. Mikor ebben az írásban a fiktív entitások létezéséről és a fiktív neveket tartalmazó kijelentések igazságértékeiről beszélek, akkor ezzel szemben a szokványos felfogás szerint beszélek. Tehát ha azt mondom, hogy „Sherlock Holmes nem létezik” akkor ezt pontosan abban az értelemben gondolom, amiben azt, hogy „Barack Obama létezik”. És ha azt mondom, hogy „Sherlock Holmes létezik”, akkor ezt úgy értem, hogy valóban létezik (bár nem térben és időben).

3.1. Az antirealista FE megközelítés

A fiktív entitások létezését tagadó elméletek alapvetően a két nagy nyelvfilozófiai irányzathoz köthetők, a John Stuart Mill² elképzeléseire alapozott direkt referenciaelmélethez és a Frege valamint Russell elképzelésein alapuló leíróelméletekhez.

A milliánus elmélet értelmében a nevek közvetlen kapcsolatban állnak jelölletükkel, és ezen a közvetlen kapcsolaton keresztül referálnak rájuk. A neveknek nincsen jelentésük, egyetlen funkciójuk a nyelvben az, hogy kijelölik referensüket. Ezért a direkt referenciaelmélet értelmében a nevek közvetlenül jelölletükkel járulnak hozzá azokhoz a proposíciókhoz, amelyeket azok a mondatok fejeznek ki, amikben ezek a nevek szerepelnek (a proposíciók absztrakt létezők, az őket kifejező mondatok információtartalmi). Tehát például a

(4) Michael Jordan magas.

mondat által kifejezett proposícióhoz a *Michael Jordan* név közvetlenül Michael Jordannel, a létező személlyel járul hozzá. A mondat által kifejezett proposíció absztrakt entitás, melyet a Michael Jordanból és a „magasnak lenni” tulajdonságból álló rendezett páros alkot. Éppen ezért amennyiben a direkt referenciaelmélet hívei úgy gondolják, hogy a fiktív nevek üresek, tehát a fiktív entitások nem léteznek, akkor el kell ismerniük, hogy az üres neveket tartalmazó mondatok nem fejeznek ki teljes proposíciót, de legalábbis a kifejezett proposíciónak nincsen igazságértéke.³

Ezzel szemben a Frege és Russell⁴ nevéhez köthető elmélet szerint a neveknek nem csupán jelölletük, de jelentésük is van. Russell szerint a nevek álcázott határozott leírások, tehát például a *Barack Obama* nevet valamiféle határozott leírással kell azonosítanunk, mondjuk azzal, hogy „A 2008-as választások győztese”. Egy nevet akkor tekintünk üresnek, ha nincsen olyan létező, mely kielégítené a névhez asszociált leírást. A *Sherlock Holmes* név így azért üres, mert nincsen olyan entitás, mely megfelelné például a „Baker Street 221B szám alatt lakó zseniális detektív” leírásnak. A russelli elmélet értelmében ezért a fiktív neveket tartalmazó kijelentések értelmetlenek, és proposíciót fejeznek ki, ugyanakkor egytől egyig hamisak.

A két elmélet előnyeire és hátrányaira most nincs lehetőségem kitérni, ráadásul kezdeti kidolgozásuk óta több változatra bomlottak szét, és egymástól is vettek át elemeket. Ami számunkra fontos, hogy Frege és Russell követői szerint a fiktív nevek minden esetben üresek, tehát fiktív entitások nem léteznek (ez a kérdés metafizikai, ontológiai

² Mill 1974, 24-46. o.

³ Caplan 2005, 134. o.

⁴ Russell 1985, 143-150. o.

oldala); a fiktív neveket tartalmazó kijelentések pedig mind hamisak. A direkt referencialéméletből nem következik, hogy a fiktív nevek üresek volnának, az elmélet követői közt találhatóak antirealisták és realisták is. Ha azonban egy milliánus a fiktív entitások nemlétezését állítja, akkor el kell fogadnia, hogy a fiktív neveket tartalmazó kijelentések értelmetlenek, de legalábbis nincsen igazságértékük.

Egy harmadik antirealista megközelítést dolgozott ki a közelmúltban R. M. Sainsbury.⁵ Elképzelése szerint a fiktív nevek szemantikai tulajdonságait tekintve pontosan olyanok, mint a referáló tulajdonnevek. Így a fiktív nevek a nyelv működésében pontosan úgy vesznek részt, akár a többi név, azzal a különbséggel, hogy nem jelölnek semmit. Sainsbury szerint egy név akkor üres, ha a név nyelvhasználatba történő bevezetésekor (egy keresztelési aktus során), a bevezető személynek nincsenek tárgyirányú intenciói, tehát nincs olyan tárgy, amit meg kíván nevezni, és nem létezik olyan tárgy, amely kielégítené a kereszteléshez felhasznált leírást. Vagyis a keresztelést végrehajtó egyén egy bizonyos tulajdonsággal rendelkező valaminek akar nevet adni, de nem áll szándékában egy konkrét dolgot megnevezni, például az „A vihar istenét elnevezem Thornak” mondat kimondásával, de anélkül, hogy az aktus egy konkrét személyre irányulna (és nem létezik olyan személy, aki a vihar istene volna). Üres lehet egy név akkor is, ha a név bevezetésére használt leírás fontosabb a keresztelő számára, mint a tárgy, amire az aktus irányul, és nincsen olyan létező, amely kielégítené a leírást. Például, ha valaki a mennydörgés istenére kívánja bevezetni a *Thor* nevet, ugyanakkor egy olyan személyre mutat, aki történetesen nem a vihar istene; a *Thor* név ebben az esetben a vihar istenének a neve lesz, nem pedig annak a személynek a neve, akire a keresztelő tévedésből mutatott.⁶ Sainsbury ezzel pontos definíciót ad arra, hogy mikor tekintünk egy nevet üresnek, és pontosan magyarázza, hogy miként lehetséges, hogy bizonyos nevek nem jelölnek semmit. Elmélete annyiban egyezik a russelli felfogással, hogy a fiktív neveket tartalmazó kijelentések szerinte is hamisak.⁷

Az antirealisták számára ezért az alternatív fiktív entitások problémája könnyen megoldódik. Egyrészt metafizikailag nem jelent gondot, mivel a fiktív entitások nem léteznek, ezért nem is lehetnek tulajdonságaik. Másrészt mivel elméleteinkben a fiktív neveket tartalmazó kijelentések vagy hamisak, vagy nincs igazságértékük, vagy értelmetlenek, nem kell számot adniuk a például (1) és (2) együttes igaz voltából fakadó ellentmondásra.

5 Sainsbury 2005, 44-46. o.

6 Sainsbury 2005, 110-111. o.

7 Sainsbury elmélete előfeltételezi a negatív szabad logika elfogadását, ezért előfordulhat, hogy fiktív neveket tartalmazó kijelentések igazak; mindenestre ezek kivételes esetek, így most nem szükséges őket figyelembe vennünk.

3.2. A realista FE megközelítés

A fiktív entitások realista elméleteinek egyik ismert képviselője Nathan Salmon⁸. Elmélete milliánus alapokon nyugszik, és erősen épít Saul Kripke munkásságára, így a nevek szerinte is közvetlenül jelölik referensüket, a mondatok által kifejezett proposíciókhoz pedig jelöletükkel járulnak hozzá. Salmon azonban el szeretné kerülni, hogy a fiktív neveket tartalmazó mondatok értelmetlenek, de legalábbis igazságérték nélküliek legyenek, ezért feltételezi, hogy a fiktív nevek is jelölnek, csak nem téridőbeli létezőket, hanem absztrakt entitásokat. Ezek nem anyagi, és nem mentális entitások, hanem a fiktív név szerzője által létrehozott absztrakt létezők.⁹

Felmerül a kérdés, hogy Salmon elmélete hogyan képes kezelni az alternatív fiktív entitásokat. Sainsbury értelmezése szerint¹⁰ a fiktív neveket tartalmazó kijelentések Salmon elméletében is mind hamisak, ugyanis az absztrakt entitások nem lehetnek például magasak vagy alacsonyak, nem hegedülnek, és nem repülnek. Azt hiszem, Salmon nem értene egyet ezzel az interpretációval. Válasza talán olyasmi lenne, hogy az absztrakt létezők természetesen nem hegedülnek, ahogyan egy anyagi létező; ugyanakkor rendelkezhetnek a hegedülés tulajdonságával (mely tulajdonság maga is absztrakt létező). Ha elfogadjuk ezt az értelmezést, akkor viszont Salmon számára nem marad más lehetőség, mint hogy az alternatív fiktív entitások problémáját kontextus alapján világindexálással oldja meg. Minthogy elméletében a fiktív entitások rendelkezhetnek tulajdonságokkal, egymást kizáró tulajdonságokat is feltételezhetünk esetükben. Meg kell tehát tudnia mondani, hogy Holmes mely fiktív világokban magas és melyekben alacsony, illetve, hogy ezeket a világokat hogyan, milyen kontextus alapján lehet meghatározni.

A fiktív nevek elméleteinek vázlatos bemutatása után most rátérek a lehetséges világok elméleteinek rövid bemutatására, illetve annak szemügyre vételére, hogy miként képesek kezelni a lehetséges fiktív entitások problémáját.

4. Antirealizmus (LV)

Napjaink legnépszerűbb és legkidolgozottabb antirealista modális elmélete a fikcionalizmus.¹¹ A modális fikcionalizmus (ahogy minden fikcionalista elmélet) erősen instrumentalista: esetünkben arra kíván magyarázatot adni, hogy hogyan használhatunk és értelmezhetünk modális kijelentéseket anélkül, hogy a lehetséges világok létezése mellett bármilyen módon elköteleznénk magunkat. A fikcionalizmus értelmében a lehetséges

8 Salmon 1998, 285-291. o.

9 Salmon 1998, 293. o.

10 Sainsbury 2005, 211. o.

11 Bevezetésül ld. például Kalderon 2005, 1-3. o. és Kim 2005, 116-130. o.

világok csupán eszközüül szolgálnak arra, hogy modális kijelentéseket tehesünk; viszont ezek a kijelentések nem igazak vagy hamisak a hagyományos, erős értelemben, és nem reprezentálják a valóságot. A fikcionalisták szerint a lehetséges világokat úgy kell felfognunk, mint a fiktív történeteket. Például a *Moby Dick* olvasása közben elfogadjuk, sőt, bizonyos értelemben igaznak tekintjük, hogy Ahab kapitány örületében senkit és semmit nem kímélve vadászott az őt megnyomorító fehér bálnára; ugyanakkor nem hisszük, hogy ez valóban megtörtént volna, hogy a történet valóban igaz kijelentéseket tartalmazna. Ugyanígy járunk el, amikor olyan modális kijelentéseket teszünk, mint például, hogy „Barack Obama elveszthette volna a 2008-as választásokat”; a lehetséges világok fikcióján belül elhisszük és igaznak tekintjük ezt a mondatot, ugyanakkor nem feltételezzük, hogy valóban igaz lenne, vagy hogy bármiféle létező dologra utalna. Más szóval a lehetséges világok csupán eszközök a számunkra, hogy általuk modális kijelentéseket tehesünk, ahogyan a fiktív világok is eszközök, hogy általuk kitalált dolgokról beszélhessünk. Viszont ez semmilyen módon nem feltételezi, hogy a fiktív vagy a lehetséges világok léteznének. Ezért a fikcionalisták (a genuin realistákkal ellentétben) elfogadhatják azt az intuíciónkat, mely szerint a mi világunk, az aktuális világ ontológiailag kitüntetett helyzetű (olyannyira, hogy szerintük csak és kizárólag az aktuális világ létezik); ugyanakkor sem minőségileg, sem mennyiségileg nem kell bőkezűeknek lenniük, tehát sem absztrakt létezőket, sem a mi világunkkal azonos természetű létezőket nem kell feltételezniük.

A következőkben rátérek a lehetséges fiktív entitások problémájának, vagyis a lehetséges világok és a fiktív entitások elméleteinek kombinálásának vizsgálatára. A bevezetésben található táblázat alapján az első bemutatásra kerülő kombináció az antirealizmus (LV) / antirealizmus (FE).

4.1. Antirealizmus (LV) / antirealizmus (FE)

Azt hiszem a lehetséges fiktív entitásokról való számadás tekintetében az antirealista/antirealista megközelítés a legegyszerűbb. Mert hogyan értelmezné egy mindkét területen antirealista személy a következő mondatot?

(3) Lehetséges, hogy Sherlock Holmes alacsony.

Először is a fikcionalista (LV) nem feltételezi, hogy egy ilyen modális kijelentés igazságot fejezzen ki a szó szokványos értelmében. A fikcionalista számára teljesen mindegy, hogy a „Lehetséges, hogy” kifejezés után (melyet amolyan fikciós operátornak tekint) üres vagy referáló név található; maga a modális kijelentés nem rendelkezik igazságértékkel a hagyományos értelemben. A fikcionalista számára az a lehetséges világ, melyben Sher-

lock Holmes alacsony, pontosan olyan fiktív világ, mint *A pettyes pánt* világa, melyben magas. Éppen ezért a fikcionalista számára az sem jelent gondot, hogy az antirealista FE-elméletek miatt bármely fiktív nevet tartalmazó kijelentés automatikusan hamis (vagy igazságérték nélküli, vagy értelmetlen). Egyrészt a fikcionalista nem várja el, hogy a modális kijelentések igazságértékkel rendelkezzenek, másrészt mivel a fiktív név a „Lehetséges, hogy” kifejezés hatókörében áll, a mondat, mely tartalmazza megszűnik igaznak vagy hamisnak lenni.

Ami gondot okozhat a fikcionalista számára, az a lehetséges világ fikció, és a tényleges fikció megkülönböztetése. Illetve, még ha ez lehetséges is számára, az antirealizmus (LV) / antirealizmus (FE) kombináció mindenképpen redundánsnak tűnik. A 2. részben rámutattam, hogy vannak alternatív fiktív entitások. Van tehát egy olyan Sherlock Holmes, aki alacsony, vagyis jelen értelmezésben, van olyan fiktív történet, melyben Sherlock Holmes alacsony (de Holmes nem létezik ténylegesen). A fikcionalista szerint pedig létezik olyan lehetséges világ, amelyben Sherlock Holmes alacsony, vagyis jelen értelmezésben, van olyan fiktív történet (a fikcionalisták szerint a lehetséges világok fiktív világok), melyben Sherlock Holmes alacsony. Mármost az a kérdés, hogyan különböztetjük meg ezt a két Holmest? A fikcionalista válasza az lehet, hogy nem kell őket megkülönböztetni, illetve nincsen mit megkülönböztetni. Van olyan fikció, melyben Sherlock Holmes alacsony; a modális kijelentés pedig pontosan erre a fikcióra utal. Azt hiszem, ez némileg ellenkezik intuíciónkkal. Az, hogy 2009-ben forgattak egy filmet, mely Holmest alacsonynak ábrázolja, nem tűnik ugyanazon feltételezésnek, mint hogy a dolgok állhatnának úgy is, hogy Holmes alacsony, vagyis a mozifilm fikciója más, mint a lehetséges világok fikciója. Az aktuális világban található fikciók ugyanis az aktuális világ tényei (még ha ez nem is implikál létezés). Tény, hogy Arthur Conan Doyle írt Holmes-történeteket, és ezekben bizonyos módon ábrázolta hőst. Az is tény, hogy forgattak egy Holmes-filmet, melyben a címszereplőt másképpen ábrázolják. Ez azonban nem egyenértékű azzal, hogy Holmes lehetne másmilyen, vagyis, hogy tehetünk róla modális kijelentéseket, vagy megint másképp, hogy lehetséges világokban is megtalálható. Ahogy az aktuális világ ténye az is, hogy volt olyan időpont, amelyben Michael Jordan alacsony volt, ugyanakkor elmondható róla az is, hogy lehetne alacsony (abban az időpontban, amelyben valójában magas).

Azt hiszem, intuitív helyesnek tűnik megkülönböztetnünk a világ valóban fennálló tényeit azoktól, melyek csupán lehetségesek, még ha ezek néha egybe is esnek. A lehetséges fiktív entitások kapcsán, mint már korábban jeleztem, ez azért jelent komolyabb problémát, mint az anyagi létezők esetében, mert a lehetséges entitások nem ugyanazon (ha úgy tetszik) dimenzió mentén rendelkeznek változó tulajdonságaikkal, mint amazok. Ez a dimenzió az anyagi létezők esetében temporális, a fiktív entitások esetében azonban sokkal nehezebben meghatározható (semmiképpen nem időbeli a

hagyományos értelemben). Természetesen az sem jelent végzetes csapást az antirealista (LV) / antirealista (FE) kombinációra, ha az alternatív fiktív világ mellett külön, azzal megegyező fikciót tartunk fenn a lehetséges világ számára; viszont mint már említettem, az elmélet így némileg redundánsnak tűnik.

4.2. Antirealizmus (LV) / realizmus (FE)

Ahogy fentebb utaltam rá, a fikcionalista antirealista (LV) számára teljesen mindegy, hogy egy modális kijelentésben üres vagy referáló név található-e; a „Lehetséges, hogy” kifejezés minden igazságértéket, illetve minden létezésre vonatkozó elvárást felszámol. Ezért a fikcionalista LV-elméletben mindegy, hogy Salmon realista FE-elméletének Sainsbury-féle értelmezését fogadjuk el (mely szerint a fiktív neveket tartalmazó kijelentések mind hamisak), vagy a Salmonnak tulajdonítottat (melynek értelmében lehetnek igazak és hamisak is). A fikcionalista szerint a fiktív neveket tartalmazó modális kijelentések semmiképpen nem rendelkeznek igazságértékkel. Amiben az antirealizmus (LV) / realizmus (FE) kombináció előnyösebbnek tűnik az antirealizmus (LV) / antirealizmus (FE) megközelítésnél, az az, hogy nem jelentkezik benne a fiktív világoknak az a redundanciája, amelyre az előbbinél felhívtam a figyelmet. Ebben az elméletben ugyanis léteznek fiktív entitások mint absztrakt létezők, és tulajdonságaik is lehetnek (ha elfogadjuk Salmon interpretációját), emellett vannak fiktív történetek (lehetséges világok) ezekről az absztrakt létezőkről. Vagyis Sherlock Holmes ténylegesen létezik, mint absztrakt entitás, és bizonyos kontextusban rendelkezik az „alacsonynak lenni” tulajdonsággal; ugyanakkor van olyan fiktív történet (lehetséges világ), melyben Holmes alacsony. Ahogyan Michael Jordan is létezik ténylegesen, mint téridőbeli, anyagi entitás, és bizonyos időpontban rendelkezik az „alacsonynak lenni” tulajdonsággal; ugyanakkor van olyan fiktív történet (lehetséges világ), amelyben Jordan alacsony. Az antirealista/realista elmélet így meggyőzően képes különbséget tenni az alternatív és a lehetséges fiktív entitások közt, illetve magyarázni a köztük fennálló kapcsolatot.

5. Ersatzrealizmus (LV)

A lehetséges világoknak azokat az elméleteit, melyek szerint azok ténylegesen léteznek, de téridőn kívüli absztrakt entitások, ersatzrealizmusnak szokás nevezni. Adams meghatározása szerint¹² a lehetséges világok olyan absztrakt entitások, melyeket az aktuális világ elemeiből konstruálunk. A lehetséges világok ténylegesen léteznek, de nem téridő-

12 Adams 1975, 202-203. o.

beli entitások, hanem absztraktak. Ezzel az ersatzrealista elméletek nem redukálják a lehetséges világokat pusztán nyelvi jelenségekre, modális beszédre, ahogyan a fikcionalista elmélet, ugyanakkor megfelelnek annak az intuitív elvárásunknak, mely szerint a mi világunk, az aktuális világ ontológiai értelemben kitüntetett helyzetű (a genuin realizmus ennek ellentétét vallja). Az ersatzista elméleteknek sok válfaja létezik.¹³ Egy ilyen elmélet a körülményersatzizmus (képviselője például Alvin Plantinga), melynek értelmében a lehetséges világok körülményekből épülnek fel, vagyis olyan összességek, melyeket partikuláris dolgok és tulajdonságok összekapcsolásaiból hozunk létre. Más ersatzista elmélet a strukturálisuniverzálé-ersatzizmus (képviselője többek közt Robert Stalnaker), mely szerint a lehetséges világok az aktuális világ nem aktualizált tulajdonságai, más szóval a lehetséges világok olyan tulajdonságok, melyekkel az aktuális világ rendelkezhetne, de valójában nem rendelkezik. A következőkben az ersatzista elméletek képviselőjének a propozícióerstzizmust fogom tekinteni. Ennek értelmében a lehetséges világok propozíciók (melyek a mondatok által kifejezett információtartalmak) konzisztens és teljes sorozata; amolyan teljes világtörténetek, melyek azt írják le, hogy milyen lenne az aktuális világ, ha a dolgok másképpen állnának, mint ahogy.

5.1. Ersatzizmus (LV) / antirealizmus (FE)

Nos, hogyan értelmezhetjük a fiktív neveket tartalmazó modális kijelentéseket, ha a lehetséges világok tekintetében ersatzisták, a fiktív entitások tekintetében pedig antirealisták vagyunk? Ha a propozíciósorozatokként értelmezett lehetséges világokban fiktív entitások is megjelennek, akkor ez azt jelenti, hogy ezekben a propozíciókban üres neveket is találunk (vagyis üres „helyeket”, melyekkel az üres nevek a propozíciókhoz járulnak). A kérdés, hogy hogyan befolyásolják ezek a propozíciókat, melyekben megjelennek?

Amennyiben olyan antirealista FE-elméletet választunk, mely szerint az üres nevek minden kijelentést (tehát minden propozíciót, melyet ezek a kijelentések kifejeznek) hamissá tesznek, az elmélet úgy tűnik konzisztens és jól működik. Feltételezhetően minden propozíciósorozatban (lehetséges világban) vannak olyan propozíciók, melyek hamisak; ha a lehetséges világokban találhatóak fiktív entitások, akkor ezek üres nevei hamissá teszik azokat a propozíciókat, melyek rájuk utalnak. Ez azonban nem probléma, hiszen az antirealista (FE) felfogás szerint az aktuális világban nem – és így a lehetséges világokban sem – léteznek fiktív entitások, így minden rájuk vonatkozó kijelentés hamis. Akkor is megállja a helyét az elmélet, ha a létrehozásához felhasznált FE-elmélet következtében az üres neveket tartalmazó propozícióknak nincsen igazságértékük. Ez azt jelenti, hogy egy lehetséges világot alkotó propozíciók közt vannak igazak és hami-

¹³ Tózsér 2009, 192-202. o.

sak is, valamint olyanok, melyeknek nincsen igazságértékük (ezekben találhatóak fiktív nevek). Ettől a propozíciósorozat megmarad teljesnek és ellentmondásmentesnek, amit a lehetséges világoktól elvárunk.

Probléma mindössze akkor keletkezik, ha olyan antirealista FE-elméletet választunk (a legegyszerűbb direkt referencialméletet, a hagyományos millianizmust), melynek értelmében a fiktív neveket tartalmazó kijelentések értelmetlenek, vagyis nem fejeznek ki propozíciót. Ezzel a fiktív entitások ugyanis kihullanak a lehetséges világokból (propozíciósorozatokból), tehát a fiktív entitásokkal kapcsolatban fel sem vethető a modalitás kérdése, és valójában fiktív nevek nem jelenhetnek meg lehetséges világokban (propozíciósorozatokban). Vagyis a modális kijelentésekben felbukkanó üres nevek nem értelmezhetőek, sőt, üres nevek meg sem jelenhetnének lehetséges világokban, holott úgy tűnik, hogy például

(3) Lehetséges, hogy Sherlock Holmes alacsony.

értelmes modális kijelentés és elemzésre szorul. Tehát az egyszerű millianizmus híveinek meg kell küzdeniük azzal a problémával, hogy elméletüket a propozícióersatzizmussal kombinálva úgy tűnik nem képesek számot adni a lehetséges fiktív entitásokról (ami azt illeti, a fiktív entitásokról, és a róluk való értelmes beszédről általában nehezen képesek csak számot adni). Szerencsére az elméletet ilyen egyszerű formájában már szinte senki sem képviseli, a neo-millianista elméletben pedig az üres neveket tartalmazó kijelentések nem értelmetlenek, csupán hiányos propozíciót fejeznek ki,¹⁴ így a lehetséges világokat alkotó propozíciósorozatok építésében is részt vehetnek.

5.2. Ersatzizmus (LV) / realizmus (FE)

Az imént említett ellentmondás az ersatzista (LV) / realista (FE) kombinációban (vagyis ha a lehetséges világokat illetően propozícióersatzisták, a fiktív entitásokat illetően pedig Salmon elméletének megfelelően realisták vagyunk) nem fordulhat elő. Salmon szerint a fiktív entitások ténylegesen léteznek (bár absztrakt entitások), és különféle tulajdonságaik lehetnek; így a rájuk vonatkozó kijelentések kifejezhetnek igaz és hamis propozíciókat is (az alternatív fiktív entitások miatt kontextusfüggően, vagyis indexálva). Ha emellett a lehetséges világokat konzisztens propozíciósorozatoknak tekintjük, akkor ezekben meg fognak jelenni olyan igaz és hamis propozíciók is, melyek fiktív neveket tartalmaznak, vagyis absztrakt fiktív entitásokat. Egy név ugyanis Salmon szerint jelölétével járul hozzá a nevet tartalmazó kijelentés által kifejezett propozícióhoz, tehát fiktív nevek esetén azzal az absztrakt entitással, melyet a fiktív név jelöl.

14 Caplan 2005, 135. o.

A helyzet tehát körülbelül a következőképpen fest. Léteznek az aktuális világban absztrakt entitásokként fiktív létezők, pontosabban alternatív fiktív létezők, mert a fiktív entitások kontextustól függően egymást kizáró tulajdonságokkal is rendelkezhetnek. És léteznek absztrakt entitásokként (propozíciósorozatokként) lehetséges világok, melyekben találhatóak fiktív entitások (szintén absztrakt létezők). Az ersatzista (LV) / realista (FE) megközelítés tehát legalább annyira redundánsnak tűnik, mint az antirealista (LV) / antirealista (FE) kombináció (bár ez nem jelenti, hogy ellentmondásos volna). Hiszen az aktuális világban, önállóan létezik például a *Sherlock Holmes* nevű fiktív entitás, és kontextustól függően igaz rá a

(2) Sherlock Holmes alacsony.

kijelentés, illetve igaz a proposíció, amit ez a kijelentés kifejez. Ugyanakkor létezik legalább egy proposíciósorozat (lehetséges világ), melyben megtalálható Sherlock Holmes, és igaz rá, hogy alacsony. Erre a lehetséges világra igaz a

(3) Lehetséges, hogy Sherlock Holmes alacsony.

kijelentés, vagyis a sorozatnak része az az igaz proposíció, mely szerint Sherlock Holmes alacsony. Tehát az elmélet szerint létezik az aktuális világban egy absztrakt entitás, és ugyanez az absztrakt entitás létezik legalább egy lehetséges világban is, tehát fellép ugyanaz a redundancia, ami az antirealista/antirealista kombinációnál, vagyis, hogy az elmélet egyazon entitás, például az alacsony Sherlock Holmes létét kétféleképpen magyarázza.

De talán a helyzet még ennél is komplikáltabb. Előfordulhat, hogy a lehetséges világokban is több változatban találhatóak fiktív entitások. Hiszen az aktuális világban ez a helyzet; a lehetséges világok pedig olyan proposíciósorozatok, melyek azt reprezentálják, hogy milyen lenne az aktuális világ, ha a dolgok másképpen állnának. És miért ne állhatnának úgy, hogy léteznek alternatív fiktív entitások, ahogy az aktuális világban? Egy ilyen proposíciósorozatként értelmezett lehetséges világnak része volna mindkét proposíció, melyeket az alábbi két mondat kifejez:

(1) Sherlock Holmes magas.

(2) Sherlock Holmes alacsony.

Természetesen indexálva, ahogy az aktuális világban is, ezért nem sérül a proposíciósorozat ellentmondásmentességével szemben támasztott követelmény sem. Ezzel most már ott tartunk, ha nem tévedek nagyot, hogy Sherlock Holmes létezik az aktuális világban alternatív változatokként mint absztrakt entitás, és létezik számtalan proposíciósorozatként értelmezett

lehetséges világban, szintén alternatív változatokként, mint e sorozatok része. Amennyire látom, ez következik az erszazista (LV) / realista (FE) párosításból; a végeredmény, bár rendkívül bonyolult, és nagyon redundánsnak tűnik, azt hiszem nem tartalmaz ellentmondást. Ez a végeredmény tehát nem használható fel az ilyen kombináció elleni érvként, mindenestre úgy gondolom, hogy mivel létezik a lehetséges fiktív entitásoknak ennél egyszerűbb elmélete (az összes eddigi párosítás ilyen), az egyéb szempontok figyelembe vétele mellett az elméletek közti választásban ezt is tekintetbe kell vennünk.

6. Genuin realizmus (LV)

A genuin realizmus kidolgozója és leghíresebb képviselője David Lewis.¹⁵ Lewis elképzelése szerint a lehetséges világok nem csak hogy léteznek, de pontosan olyan világok, mint a miénk. Az elmélet értelmében az „aktuális” kifejezés ugyanolyan indexikus, mint az „én”, az „itt” és a „most”. Vagyis az aktuális világ, a mi világunk mindössze annyiban különleges, hogy mi történetesen benne élünk. Más világok lakói számára a saját világuk az aktuális, a saját világukra utalnak az „aktuális” kifejezéssel, mikor kimondják, ahogy az „én” kifejezés is mindig a beszélőt jelöli. A modális kijelentések, illetve azok a referáló kifejezések, melyeket tartalmaznak ezért különálló létezőket jelölnek, mivel a lehetséges világok ontológiailag egyező státuszú, egymástól elkülönült világok, melyek közt semmiféle kapcsolat nem lehetséges, melyeknek nincsenek közös részeik. Tehát például a

(6) Barack Obama elveszthette volna a 2008-as választásokat.

modális kijelentésben szereplő név nem a mi Obamánkat jelöli, hanem neki egy lehetséges világban található hasonmását. A kijelentés pedig valójában nem arról mond valamit, hogy a mi világunkban hogyan állhatnának a dolgok, hanem egy a miénktől különböző világban fennálló tényellentétes helyzetet ír le.

Tehát a genuin realizmus értelmében a lehetséges világok valóban léteznek, vagyis nem csupán nyelvi jelenségek, beszédmódok, ahogyan a fikcionalisták gondolják. Ugyanakkor a genuin realizmus nem feltételezi, illetve nem követeli meg olyan téridőn kívüli, nem anyagi, extrém absztrakt létezők elfogadását, mint az erszazizmus. Így az elmélet minőségileg takarékos, ugyanakkor mennyiségileg bőkezű, mivel számtalan, a mi világunkkal megegyező státuszú világ létezését posztulálja. Éppen ezért kevésbé népszerű elmélet a genuin realizmus; egyrészt problémás benne magyarázni a világokon átvélő azonosság fogalmát (vagyis például, hogy én és lehetséges világokban élő hasonmásaim hogyan és mennyiben vagyunk egymással azonosíthatóak), mivel az elmélet szerint a

15 Lewis 1973, 84-87. o.

lehetséges világoknak nincsenek közös részeik. Sok filozófus szerint ezért a genuin realizmus nem is modális elmélet, sokkal inkább science fiction.¹⁶

6.1. Genuin realizmus (LV) / antirealizmus (FE)

Meglehetősen egyszerű dolgunk van, ha a lehetséges fiktív entitások problémáját a genuin realista elméletben akarjuk magyarázni. Ezen elmélet szerint a lehetséges világok ugyanis pontosan olyan világok, mint a sajátunk. Tehát bármit gondolunk is a fiktív entitásokról, üres nevekről, az ugyanúgy igaz lesz a lehetséges világokban is, ahogy a sajátunkban. Emellett a lehetséges világokról alkotott elképzelésünket sem befolyásolhatja, ha feltételezzük, hogy tartalmaznak fiktív létezőket is, hiszen miért ne tartalmazhatnának, ha ilyen entitások a mi világunkban is vannak?

Aki antirealista a fiktív entitások tekintetében, úgy gondolja, hogy az aktuális világban nem léteznek fiktív entitások, és az üres neveket tartalmazó kijelentések mind hamisak (vagy nincs igazságértékük vagy értelmetlenek). Mivel a lehetséges világok pontosan olyan világok, mint a miénk, ugyanez igaz azokban is. Ezért az üres neveket tartalmazó modális kijelentések értelmezése semmivel sem jelent nagyobb problémát, mint az üres neveket tartalmazó egyszerű kijelentések értelmezése.

(3) Lehetséges, hogy Sherlock Holmes alacsony.

Ez a mondat tehát úgy értelmezendő, hogy létezik legalább egy lehetséges világ, melyben megtalálható a *Sherlock Holmes* név, és abban a világban, ahogy a miénkben, nem jelöl semmit sem. És ahogy ebben a világban, az üres neveket tartalmazó kijelentések minden lehetséges világban is hamisak, ezért az alternatív fiktív entitások problémája a genuin realista (LV) / antirealista (FE) párosításban éppolyan könnyedén megoldódik, mint az önmagában álló FE-antirealizmusban.

6.2. Genuin realizmus (LV) / realizmus (FE)

Ha a fiktív entitásokat ténylegesen létező, de absztrakt entitásoknak gondoljuk el, és emellett genuin realisták vagyunk, akkor el kell fogadnunk, hogy léteznek lehetséges világok, amelyekben szintén találhatóak fiktív entitások, mint absztrakt létezők. Sőt, azt is el kell fogadnunk, hogy vannak olyan világok (nem feltétlenül minden olyan világ, melyben fiktív entitások léteznek), melyek a fiktív létezőket több változatban, alternatív

¹⁶ Tózsér 2009, 180-190. o.

fiktív entitásokként tartalmazzák, ahogy a mi világunk. A *Sherlock Holmes* név így például (3)-ban a mi Sherlock Holmesunk egy lehetséges világban létező hasonmását jelöli, mely szintén absztrakt entitás. (3) igaz akkor és csak akkor, ha létezik olyan lehetséges világ, melyben Holmes hasonmása rendelkezik az „alacsonyynak lenni” tulajdonsággal.

Nem okoz gondot a genuin realista (LV) / realista (FE) kombináció számára az alternatív fiktív entítások problémája sem, feltételezve, hogy az az aktuális világban megoldható. Ha az aktuális világban számot tudunk adni arról, hogy miképpen létezhetnek fiktív entítások alternatív változatokban, akkor ez a magyarázat minden további nélkül alkalmazható a lehetséges világokban is (mivel azok metafizikai természete a miénkkel megegyezik). Ezért a

(3) Lehetséges, hogy Sherlock Holmes alacsony.

kijelentés az alternatív fiktív entításokat is beleszámolva az elméletbe úgy értelmezhető, hogy létezik olyan lehetséges világ, melyben létezik a Sherlock Holmes nevű fiktív entitás és van olyan kontextus (fiktív világ), melyben rendelkezik az „alacsonyynak lenni” tulajdonsággal.

7. Kőzjáték

Az eddigiekben megkíséreltem vázolni, hogy miképpen adhatunk számot a lehetséges fiktív entításokról FE és LV elméleteink felhasználásával. Az elméletek bemutatása során nem törekedtem teljességre, és nem beszéltem arról, hogy ezen elméletek egyébként milyen előnyökkel és hátrányokkal rendelkeznek. Igyekeztem arra koncentrálni, hogy ezek az elképzelések hogyan képesek értelmezni az üres neveket tartalmazó modális kijelentéseket, illetve milyen nehézségekkel kell szembenézni a különféle elmélet-kombinációk alkalmazása során. Minthogy ezen párosítások egyike sem vezet ellentmondáshoz, a köztük való választás leginkább részeik meggyőző volta alapján lehetséges. Ezek a kombinációk megegyeznek annyiban, hogy a fiktív entításokat (akár léteznek, akár nem) önálló metafizikai osztálynak tekintik, mint például a téridőbeli anyagi létezőket, a tulajdonságokat, az eseményeket, a propozíciókat. A lehetséges fiktív entítások problémája éppen ezért válik háromszorosan összetetté, ahogy már a bevezetésben jeleztem: külön-külön elméletekre van szükség a fiktív entítások és a lehetséges világok fogalmának magyarázatához, illetve arról is számot kell adni, hogy ezek az elméletek miként hathatnak egymásra.

A következőkben egy olyan elképzelést szeretnék bemutatni, mely ezt a problémát leegyszerűsíti. Ha ugyanis a fiktív entításokat lehetséges entításoknak tekintjük, tehát olyan létezőknek, melyek csak és kizárólag lehetséges világokban léteznek, az aktuálisban nem (vagyis modális entításoknak), akkor nincsen szükségünk külön elméletre a fiktív

entitások számára; azokról a dolgokról, melyeket hagyományosan fiktív entitásoknak nevezünk egy ilyen szemléletben a lehetséges világok elméleteinek kell számot adniuk. Így arra sincsen szükség, hogy a két terület elméleteinek egymásra hatását vizsgáljuk. Egy ilyen elképzelésnek természetesen más problémákkal kell szembenéznie, mindenekelőtt azzal, hogy egyáltalán értelmesen felvethető-e. Ezért mielőtt az elmélet bemutatásába kezdenék, vagy szemügyre venném, milyen ellenvetésekkel kellene megküzdenie, egy olyan érvvel szeretnék foglalkozni, mely az efféle szemlélet létjogosultságát kérdőjelezi meg.

8. A merev jelölésből vett érv

Egyszerűen megfogalmazva, merev jelölőnek tekintünk egy nyelvi kifejezést, ha minden lehetséges világban, amelyben az adott dolog létezik, minden tényellentétes helyzetben ugyanazt a dolgot jelöli. Merev jelölők a tulajdonnevek, a természetes fajták nevei (például a *víz*), de az üres nevek is. Vannak olyan kifejezések, melyek nem merev jelölők, ilyen például az „Amerikai Egyesült Államok elnöke” leírás. Teljesen esetleges, kontingens ténye a világnak, hogy kicsoda az Egyesült Államok elnöke; jelenleg történetesen Barack Obama az, de lehetne más is (például Hillary Clinton). Ugyanakkor a *Barack Obama* név merev jelölő, mert minden lehetséges világban ugyanazt az individuumot jelöli, Barack Obamát. Lehetséges, hogy Barack Obama más tulajdonságokkal rendelkezzen, mint amelyekkel valójában; lehetséges, hogy más események történjenek meg vele, mint amelyek megtörténtek; ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy ezekkel a másféle tulajdonságokkal ugyanaz a Barack Obama rendelkezhet, akit az aktuális világban jelöl a név. Barack Obamának tehát vannak esetleges, kontingens tulajdonságai (az, hogy megnyerte a 2008-as választásokat, az, hogy van egy kutyája, hogy rövid a haja, hogy támogatja a nyílt forráskódú szoftverek használatát). Ugyanakkor vannak esszenciális, szükségszerű tulajdonságai, melyekkel minden lehetséges világban rendelkezik, amelyekben megtalálható (például, hogy ember, vagy hogy kicsodák a szülei).

A merev jelölés elméletét Saul Kripke¹⁷ vetette fel és dolgozta ki először, az elképzelés szemléltetésére azonban Putnam Ikerföld¹⁸ gondolatkísérletét fogom használni. Putnam példája a természetes fajtanevek merev jelölésére és a természetes fajták esszenciális tulajdonságaira vonatkozik, de a természetes fajtanevek ugyanolyan merev jelölők, mint például a tulajdonnevek.

Tehát képzeljük el, hogy létezik valahol az univerzumban egy Ikerföld nevű bolygó. Az Ikerföld rendkívüli módon hasonlít a Földre: ugyanolyan a kontinensek szerkezete, ugyanolyan városok vannak rajta és ugyanott, sőt, minden Földön élő embernek talál-

17 Kripke 2007, 30-51. o.

18 Putnam 1973, 700-703. o.

ható hasonmása az Ikerföldön. Egyetlen különbség van csupán. Annak a folyadéknak, mely a tengerekben és a folyókban található, amely a felhőkből esik, amelyre az élőlényeknek szükségük van az életbenmaradáshoz más a kémiai szerkezete, mint a Földön található víznek. A földi víz képlete H_2O ; az ikerföldi folyadék (mely egyébként minden tulajdonságában megegyezik a földi vízzel) képlete XYZ.

Mármost a kérdés az, hogy milyen jelentést küldenének haza az Ikerföldre érkező földi űrhajósok ennek a folyadéknak a megvizsgálása után? Azt, hogy az Ikerföldön a víz valami más anyag, mint a Földön, vagy azt, hogy az Ikerföldön található víznek tűnő folyadék nem víz, hanem valami más? Putnam és Kripke válasza (és ezt manapság csak kevesen kérdőjelezik meg), hogy az Ikerföldön található folyadék nem víz, hanem valami más anyag, melynek ugyanazok a felszíni tulajdonságai, mint a víznek. Ugyanígy azt is elképzelhetjük, hogy itt, a Földön kiderül, hogy a víznek valójában teljesen másmilyenek a tulajdonságai, mint azt eddig hittük (mondjuk mert eddig a bolygó teljes népessége földönkívüliek által végrehajtott tömeghipnózis áldozata volt). Kiderülhet a vízről, hogy nem színtelen és nem szagtalan (hanem hupilila és grillcsirke-szaga van), mégsem mondanánk, hogy kiderült, nem létezik víz. Mindössze az derült ki, hogy a víznek mások a felszíni tulajdonságai, mint hittük. A víz fajtanév tehát merev jelölő, minden világban ugyanazt az anyagot, a H_2O kémiai szerkezetű folyadékot jelöli. Ezt fejezi ki a

$$(7) V_{\text{íz}} = H_2O.$$

azonosságállítás, mely szükségszerű, de a posteriori (mivel csak a víz vizsgálata által, a tapasztalatból tudható). Vagyis ami víz, annak szükségszerűen H_2O a szerkezete. Ennek az azonosságnak a szükségszerű volta független attól, hogy mi tudunk-e róla. Amennyiben e kijelentés igaz, akkor szükségszerűen igaz. Például 1750-ben még nem tudták, hogy a víz szerkezete H_2O ; ettől függetlenül az állítás igaz és szükségszerű volt akkor is (mivel a víz kémiai szerkezete valóban H_2O).

Namármost, milyen következményei vannak a merev jelölés és a szükségszerű tulajdonságok elfogadásának az általam védelmezni kívánt elképzelésre – vagyis, hogy a fiktív entitások valójában pusztán lehetséges entitások – nézve? Első pillantásra úgy tűnhet, hogy a merev jelölés kizárja ennek a szemléletnek az elfogadását. Hogy Kripkét idézzem: „Továbbá azt a metafizikai tételt is érvényesnek tartom, hogy ha Sherlock Holmes nem létezik, egyetlen lehetséges személyről sem mondhatjuk, hogy ő *lett volna* Sherlock Holmes, ha létezett volna.”¹⁹ Az ellentmondás azonban csupán látszólagos, hiszen én nem állítom, hogy Sherlock Holmes fiktív entitás (nemlétező) az aktuális világban, és hogy emellett személyként megtalálható lehetséges világokban. Úgy gondolom, hogy Sherlock Holmes *nem* fiktív entitás, mivel egyáltalán semmilyen értelemben *nincsenek* olyan dolgok, mint

19 Kripke 2007, 125. o.

fiktív entitások. Sherlock Holmes olyan létező, olyan személy, mely kizárólag lehetséges világokban létezik (ha léteznek lehetséges világok), tehát modális entitás.

Hadd szemléltessem a különbséget két másik állítással. Ezek nem azonosságállítások, mint (7), hanem kondicionálisok: „Ha valami kriptonit, akkor az a valami fiktív létező” illetve „Ha valami kriptonit, akkor az a valami modális létező”. Amennyiben ezen kondicionálisok valamelyike igaz, akkor ugyanúgy szükségszerűen igaz, ahogy (9), mivel egy dolog létezése vagy nemlétezése legalább annyira esszenciális jellemzője, mint a mélyszerkezete. Tehát a két kondicionális egyszerű formában:

(8) Kriptonit = fiktív létező.

(9) Kriptonit = modális létező.

Kripke igaznak (ezért szükségszerűnek) tartaná (8)-at; szerintem ugyanakkor (9) igaz (ezért szükségszerű). Az egyik állítás szükségszerűen igaz, a másik szükségszerűen hamis. De hogyan dönthetjük el, hogy melyik melyik?

Térjünk vissza kicsit a víz kémiai szerkezetéhez. Képzeld el, hogy 1750-ben, mikor a víz szerkezete még nem volt ismert, nézeteltérés támadt két tudóscsoport közt. Az egyik csoport úgy gondolta, hogy a víz összetétele H_2O , míg a másik azt vallotta, hogy XYZ. Az első csoport azzal érvelt, hogy mivel a *víz* fajtanév merev jelölő, és a víz mélyszerkezete H_2O , tehát ez szükségszerű igazság, és ellenfeleik tévednek. A másik tudóscsoport ezzel szemben úgy érvelt, hogy mivel a *víz* fajtanév merev jelölő, és a víz mélyszerkezete XYZ, tehát ez szükségszerű igazság, és ellenfeleik tévednek. Ma már persze tudjuk, hogy a víz összetétele H_2O , így tudjuk, hogy (7) igaz, szükségszerű, és mindig is az volt, 1750-ben is. Viszont 1750-ben ezt nem tudták, tehát mindkét elképzelést egyformán jogosan állították. Ez a képzelte szituáció alkalmazható a fiktív létezők általam felvetett kérdésére is. Természetesen elismerem, hogy vagy (8) vagy (9) igaz,²⁰ és amelyik igaz, az szükségszerűen igaz. Én személy szerint úgy vélem, hogy a kriptonit (és minden fiktívnek nevezett dolog) lehetséges létező, és nekem szükségszerűen igazam van; amennyiben a jövőben bebizonyosodik, hogy a kriptonit valójában fiktív létező, akkor készségesen el fogom ismerni, hogy szükségszerűen tévedtem, és mindig is szükségszerűen tévedtem.

Tehát a merev jelölés és a szükségszerű, esszenciális tulajdonságok tételének elfogadása nem alkalmas semmiféle filozófiai vagy tudományos vita eldöntésére, sőt, önmagában semmiféle vita eldöntésére sem. A merev jelölőket tartalmazó azonosságállítások és kondicionálisok szükségszerű igazságokat fejeznek ki; szükségszerűségükből azonban nem következik sem igazságuk, sem hamisságuk. Természetesen ha igazak, akkor szükségszerűen azok, ha pedig hamisak, akkor szükségszerűen hamisak; ennek eldöntése azonban csak valamiféle vizsgálódás útján történhet, pusztán az ilyen állítások szükségszerűségének felismerése által nem.

²⁰ Vagy esetleg valamilyen harmadik, eddig fel nem vetett elképzelés, de ez most mellékes.

9. A fiktív entitások mint lehetséges entitások

Mint már említettem, ha elfogadjuk, hogy a fiktív entitások valójában lehetséges entitások (az elképzelést a továbbiakban $F=L$ szemléletnek fogom nevezni, a dolgozatom első felében tárgyalt hagyományos nézetet pedig $F=F$ -nek), a lehetséges fiktív entitások kérdése nagyban leegyszerűsödik. Először is bármely $F=L$ szemléletű elméletből eltűnnek az alternatív fiktív entitások. Ha ugyanis a fiktív neveket lehetséges entitások neveinek tekintjük, vagyis úgymond álcázott modális kifejezéseknek, akkor a fiktív entitás-változatokról, melyeket alternatív fiktív entitásoknak neveztem, kiderül, hogy valójában egyetlen létezőnek a lehetséges világokban való megjelenései. Ahogy a 2. részben kifejtettem, minden $F=F$ szemléletű elméletnek számot kell tudnia adni arról, hogy miképpen lehetséges például, hogy Sherlock Holmes egymást kizáró tulajdonságokkal rendelkezik az aktuális világban, mikor megjelenik mondjuk *A pettyes pánt*-ban és a 2009-es mozifilmben (erre ezek az elméletek egyébként képesek is). A probléma viszont az $F=L$ szemléletű elméletekben fel sem merül; az ilyen elméletekben ugyanis *A pettyes pánt* és a 2009-es film *lehetséges világok*, vagy legalábbis lehetséges világok reprezentálnak. Éppen ezért az $F=L$ szemlélet feleslegessé teszi, hogy egyáltalán különálló FE-elméleteket dolgozzunk ki. Minthogy a fiktív entitások lehetséges entitások, az LV-elméletekre hárul a feladat, hogy számot adjanak a fiktív nevekkal kapcsolatban felmerülő problémákról. Mielőtt szemügyre venném, hogy képesek-e erre, röviden vázolólok, hogy milyen módon tudja a három modális elmélet kezelni a lehetséges fiktív entitások problémáját $F=L$ szemléletben.

Az antirealista fikcionalista (LV) ugye úgy véli, hogy nem léteznek lehetséges világok, azokat a kitalált történetek módjára kell elgondolnunk, melyek pusztán lehetővé teszik a modális beszédet, de nem fejeznek ki igazságokat, és nem követelnek meg léte-zést. Így a fikcionalista, ha elfogadja az $F=L$ szemléletet, azt kell, hogy állítsa, nem létez-nek a maguk jogán fiktív történetek; minden fiktív történet valójában lehetséges világ. Az $F=L$ szemléletű fikcionalista ezért ugyanúgy kezelheti a következő két kijelentést:

- (2) Sherlock Holmes alacsony.
- (3) Lehetséges, hogy Sherlock Holmes alacsony.

Mivel a *Sherlock Holmes* név álcázott modális kifejezés, (2) éppolyan modális kijelentés, mint (3). Nincsen tehát különbség a lehetséges világok fikciója, és a hétköznapi fikció közt: minden fikció a lehetséges világok fikciója. Éppen ezért fel sem merülhet az igény arra, hogy megkülönböztessük a köznapi fikciót (például a 2009-es Holmes-filmet) a lehetséges világok fikciójától, ahogy ez az $F=F$ szemléletben felmerülhet. Ezzel a fikcionalista elkerülheti azt a redundanciát is, melyre az antirealista (LV) / antirealista (FE) $F=F$ elmélet esetében rámutattam.

Az ersatzrealista (LV) számára, ha elfogadja az F=L szemléletet, annyiban egyszerűsödik a lehetséges fiktív entitásokról való számadás, hogy nem kell megvizsgálnia, hogyan befolyásolja a propozíciósorozatokat (lehetséges világokat) az, ha üres neveket tartalmaznak. Az ersatzista F=L értelmében a fiktív entitások olyan létezők, melyek csak a lehetséges világokban léteznek, tehát az ilyen propozíciósorozatok részei (maguk is absztrakt létezők), és állhatnak igaz és hamis propozíciókból, de nem fordulhat elő, hogy ne legyen igazságértékük, értelmetlenek vagy mind hamisak legyenek. Nem kell az F=L szemléletű ersatzizmusnak sem számolnia azzal a redundanciával, amellyel az ersatzista (LV) / realista (FE) kombinációnak. Nincsenek ugyanis a maguk jogán absztrakt entitásokként létező fiktív entitások; a fiktív entitások csakis lehetséges világokban léteznek, és egy propozíciósorozatban csakis egy változatban.

A genuin realista F=L értelmében a fiktív entitások egyszerűen olyan létezők, melyeknek nincsen hasonmásuk az aktuális világban. A genuin realizmusból azt hiszem egyértelműen következik, hogy létezniük kell olyan dolgoknak, melyeknek nincs hasonmásuk a mi világunkban. A genuin realista nem tesz különbséget a lehetséges világok közt, a mi világunk csupán attól különleges, csupán attól aktuális, hogy történetesen benne élünk. Feltételezhetően létezniük kell mindenféle lehetséges világoknak, melyekben például nekem nincsen hasonmásom; és feltételezhetően léteznek más világokban olyan dolgok, melyeknek a mi világunkban nincsen hasonmása.²¹ Az F=L szemléletű genuin realizmus ezeket a dolgokat a fiktív entitásokkal azonosítja. Tehát Sherlock Holmes olyan létező, melynek a mi világunkban nincsen hasonmása; ezért adódik számunkra nemlétezőként.

10. A modális elméletek mint a fiktív entitások elméletei

Fentebb említettem, hogy amennyiben elfogadjuk az F=L szemléletet, és a fiktív entitásokat lehetséges entitásokként kezeljük, akkor a modális elméletekre hárul a felelősség, hogy megoldják a fiktív nevekkal kapcsolatban felmerülő problémákat. Kérdéses, hogy képesek-e erre. A kortárs filozófiában a fiktív nevekkal kapcsolatban tárgyalt két legkomolyabb probléma a referencia kérdése (vagyis hogy mire referálnak a fiktív nevek, illetve ha nem referálnak, akkor ez hogyan magyarázható) és a negatív egzisztenciaállítások kérdése (tehát hogy hogyan állíthatjuk bizonyos dolgokról, a fiktív létezőkről, hogy nem léteznek). Az első probléma az egyszerűbb, ezért ezzel kezdem.

Tehát, miféle választ adhat az F=L szemléletű fikcionalista arra a kérdésre, hogy mire referálnak a fiktív nevek? Válasza (antirealista lévén) az volna, hogy semmire sem. Számára azonban ez nem jelent problémát: a fikcionalista nem feltételez semmiféle létezőt

²¹ Kripke szerint is létezniük kell pusztán lehetséges entitásoknak. Kripke 2007, 126. o.

a modális kifejezések kapcsán (és ebben a szemléletben a fiktív nevek álcázott modális kifejezések), éppen ez elméletének lényege. Ahogy azt sem várja el, hogy a modális kijelentések igazságokat fejezzenek ki. A fikcionalista számára a lehetséges világok csupán eszközök arra, hogy értelmezni és használni tudjuk a modális kijelentéseket (és a fiktív neveket tartalmazó kijelentéseket). Ez pedig teljesül akkor is, ha a fiktív nevek nem referálnak, és az ilyeneket tartalmazó kijelentések nem fejeznek ki semmiféle igazságot sem.

Ugyanerre a kérdésre az F=L szemléletű ersatzrealista válasza megegyezik Salmon 3.2.-ben vázolt válaszával. A fiktív nevek referálnak, és tényleges létezőket jelölnek: a lehetséges világok bizonyos részeit, absztrakt entitásokat.

A genuin realista válasza némileg science-fictionbe illőnek tűnhet (egyések szerint a genuin realista elmélet alapvetően science-fictionre emlékeztet). A fiktív nevek szerinte ugyanis pontosan olyan létezőket jelölnek, mint az összes többi név. Például a *Barack Obama* név egy hús-vér embert jelöl, a mi világunkban az Egyesült Államok elnökét. Ugyanígy a *Sherlock Holmes* név is egy hús-vér embert jelöl, aki egy lehetséges világban él, és az ottani Londonban található Baker Street 221B számú házban lakik. Ahogy a kriptonit is egy lehetséges világban ténylegesen létező természetes fajta, ahogy a víz a miénkben.

Ami a negatív egzisztenciaállítások, például:

(10) Pegazus nem létezik.

kérdését illeti, a fikcionalista számára ez sem jelent különösebb problémát. Az F=L szemléletű fikcionalista szerint ez ugyanis modális állítás. És mint ilyentől, nem várja el, hogy igaz legyen, illetve azt sem várja el, hogy a benne található név referáljon. A fikcionalista nem gondolja, hogy az ilyen kijelentések *valamiről* állítanának, sőt, azt sem gondolja, hogy ezek a szó szoros értelmében véve állításokat fejeznének ki. Nem merül fel tehát számára az a paradoxon, hogy az ilyen kijelentések eltagadni látszanak a létezését *valamitől*.

Azt hiszem F=L szemléletben az ersatzrealista és a genuin realista nagyon hasonlóan elemeznék (10)-et: tekintve, hogy a benne található *Pegazus* név álcázott modális kifejezés, a negatív egzisztenciaállítást modális kijelentésre fordítanák:

(11) Lehetséges-Pegazus nem-létezik-aktuálisan.

Ami triviális igazságnak tűnik: ami lehetséges entitás, az lehetséges világokban létezik, de az aktuálisban nem. Ebben a két elméletben a negatív egzisztenciaállításokat tehát úgy kell értelmezni, hogy azt állítják tárgyukról, pusztán lehetséges entitások, az aktuális világban nem léteznek (lehetséges világokban viszont igen, az ersatzrealista szerint absztrakt entitásokként, a genuin realista szerint pedig téridőbeli anyagi entitásokként).

11. Miként beszélhetünk modális entitásokról?

Az $F=L$ szemlélettel szemben felvethető egyik legkomolyabb kérdés, hogy ha a fiktív entitások valójában modális létezők, tehát csak és kizárólag lehetséges világokban léteznek, akkor hogyan vagyunk képesek beszélni róluk, hogyan tehetünk róluk állításokat, egyáltalán, hogyan ragadhatjuk meg őket? Vagy, hogy az elején fogjuk meg a kérdést, egyáltalán hogyan vagyunk képesek megnevezni a modális entitásokat?

A dolgok megnevezése keresztelési aktus során történik. Ennek legegyszerűbb formájában a megnevezni kívánt dologra a keresztelő személy képes rámutatni, ekkor a keresztelés aktusa közvetlenül történik: „Ezt a valamit most elnevezem x-nek”. Előfordulhat azonban, hogy a megnevezendő dologra nem lehet rámutatni; ilyenkor a keresztelés határozott leírások segítségével is történhet, a megnevezendő dolog valamely tulajdonsága alapján: „Az ilyen és ilyen valamit most elnevezem x-nek”. A keresztelés két módját egy íjászversenyhez hasonlíthatjuk. Az első esetben az íjász (nevezzük esetleg *Robin Hood*-nak) látja a célt, felajzza íját, céloz, lő, és talál. A második esetben Robin egy rendkívül modern, GPS-vezérlésű nyílvevőt használ. Nem látja a célt, de tudja (vagy legalábbis feltételezi), hogy az hol van, a koordinátáit betáplálja a nyílvevőbe, majd kilövi a vesszőt, mely önállóan befordul a sarkon, megkerüli az erdőt, és eltalálja a megadott koordinátáknál található célt.

Nézzünk csak egy tudománytörténeti példát erre az esetre. Mengyelejev 1869-ben hozta létre a periódusos táblázatot. Ekkor, a táblázat segítségével megjósolta egy olyan elem létét, amit addig még nem fedeztek fel, és bizonyos tulajdonságait is leírta, majd ezen tulajdonságok alapján, mondjuk, „a 31-es rendszámú elem” *gallium*-nak nevezte el az anyagot. Ezt követően 1875-ben Paul Emile Lecoq de Boisbaudran valóban felfedezte a *gallium* nevű elemet, melynek tulajdonságai megegyeztek a Mengyelejev által leírtakkal. Vagy egy másik példa: 1859-ben Urbain Jean Joseph Le Verrier a Merkúr pályájának bizonyos szabálytalanságaiból arra következtetésre jutott, hogy léteznie kell egy bolygónak, mely a Merkúrnál közelebb kering a Naphoz. A bolygónak a *Vulkán* nevet adta, mondjuk az „a Merkúr pályáján belül található bolygó” leírás segítségével. A Vulkánt egészen mostanáig nem sikerült megfigyelni; a Merkúr pályájában észlelhető szabálytalanságokat a relativitáselmélet viszont képes kielégítően magyarázni; Le Verrier 1877-ben abban a tudatban halt meg, hogy újabb bolygót fedezett fel.

A két fenti helyzet között egyetlen különbség van. A gallium valóban létezik, és kielégíti Mengyelejev leírását, míg a Vulkán nem létezik, ezért nem igaz rá a Le Verrier által használt leírás, így Le Verrier valójában nem nevezett meg semmit. Az íjászos példával élve Mengyelejev nyíla eltalálta a célt, mert a megadott koordinátáknál volt valami, a *gallium*-nak nevezett anyag. Ezzel szemben Le Verrier nyíla nem talált el semmit, mert a vesszőbe táplált koordináták üresek voltak. De valóban így van ez? Tényleg nem

kering bolygó a Merkúr pályáján belül? Úgy tűnik, az aktuális világban nem. De mi a helyzet a lehetséges világokkal? Igaz lehet-e a

(12) Lehetséges, hogy a Merkúr pályáján belül kering egy bolygó.

kijelentés? És Le Verrier megnevezhette-e ezt a bolygót? Vagyis elképzelhető-e, hogy a Vulkan valójában modális entitás, mely kizárólag lehetséges világokban létezik?

Kripkének a *Megnevezés és szükségszerűség* függelékében²² adott válasza szerint a Vulkan nem lehet modális entitás. Az ilyeneket ugyanis rámutatással nem, csakis leírásokkal, felszíni tulajdonságaik alapján volnánk képesek megnevezni. Márpedig a dolgok felszíni tulajdonságai kontingensek, így lehetnek olyan lehetséges világok, melyekben nem rendelkeznek velük. Például lehet olyan lehetséges világ, melyben úgy alakultak a dolgok, hogy valamiféle kozmikus katasztrófa hatására a Föld letért Nap körüli pályájáról, majd mozgása a Merkúr pályáján belül stabilizálódott újra. Ugyanez lehetséges a Vénusszal és a Marssal kapcsolatban is. Ha ez igaz, és a Vulkan modális létezőnek tekintjük, akkor hogyan tudnánk megkülönböztetni a lehetséges Földtől, lehetséges Marstól, lehetséges Vénusztól? Nyilvánvalónak tűnik, hogy Le Verrier nem akarhatott egy lehetséges Földet megnevezni; ő a Vulkan bolygót kívánta elkeresztelni. Az íjászversenyes hasonlatban megfogalmazva ez azt jelenti, hogy a GPS-vezérlésű nyílveszű hatótávolsága az aktuális világ. Ha az aktuális világban a megadott koordinátáknál nincsen semmi, akkor a nyíl leesek és nem ér célba.

De nem lehetne-e a nyíl hatótávolságát megnövelni? Nem lehetne-e eltalálni a modális entitásokat is? Véleményem szerint ez lehetséges. Egész egyszerűen az intelligens nyílveszű programjába egyetlen újabb sort kell beilleszteni, mely valahogy így nézne ki: „Ha a megadott koordináták az aktuális világban üresek, akkor találj el egy lehetséges világban a koordinátáknál található *modális* entitást”. Vagyis egyszerűen kizárhatjuk a nyíl célpontjai közül az olyan létezőket, melyek az aktuális világban (is) léteznek. Ez a kizárás akkor lehetséges, ha a dolgoknak vannak szükségszerű tulajdonságaik, melyekkel minden világban rendelkeznek, amelyben megtalálhatóak (az esszenciális és felszíni tulajdonságokról a következő részben bővebben szólok). Ez a feltétel Kripke merev jelölés-elképzeléséből ered, és ha igaz, és beépítjük az intelligens, GPS-vezérelt, tranzmodális nyílveszűbe az általam javasolt módosítást, akkor az képessé válik a modális entitások eltalálására. Ha elfogadjuk a merev jelölés tézisét, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a dolgoknak vannak esszenciális tulajdonságaik, melyek egyértelműen azonosítják őket minden lehetséges világban, amelyben megtalálhatóak. Ha a *Föld* név merev jelölő, akkor a Földnek is vannak ilyen tulajdonságai. Így az általam feltalált intelligens tranzmodális nyílveszű képes lehet kizárni célpontjai közül a Föl-

22 Kripke 2007, 126. o.

det attól függetlenül, hogy az miféle felszíni tulajdonságokkal rendelkezik a különböző lehetséges világokban. A nyilvánsszó egész egyszerűen addig keres a lehetséges világokban a Merkúr pályáján belül keringő bolygókat, amíg nem talál egyet, amely nem létezik az aktuális világban, vagyis még nem foglalt, nincs lekötve az aktuális világban.

Úgy gondolom, az általam eddig vázolt transzmodális megnevezés intuitíve is motívált. Mengyelejev és Le Verrier esete csak abban látszik különbözni, hogy Mengyelejev Le Verrierrel szemben nem tévedett, és az általa megnevezni kívánt dolog történetesen valóban létezett az aktuális világban. Viszont ami megnevezéseik aktusait és szándékait illeti, a két esett között semmi különbség nincsen.

Sainsbury szerint²³ vannak olyan esetek, melyekben a keresztelést végző egyénnek nincsenek tárgyirányú intenciói, vagyis nincsen olyan konkrét dolog, amelyet meg kíván nevezni; egyszerűen mondjuk a „vihár istene” tulajdonsággal rendelkező valamire bevezeti a *Thor* nevet, de nem akar megnevezni semmiféle konkrét, meghatározott létezőt. Amennyire én látom, ilyen helyzet nincsen. Mindig, minden keresztelés esetén vannak tárgyirányú intencióink. Mindig *valamit, és pontosan egyvalamit* akarunk megnevezni. Előfordulhat, hogy valójában az a dolog nem létezik. Előfordulhat, hogy ezzel tisztában is vagyunk. Ezek az intenciók tehát amolyan hiányos intenciók, mivel nincsen tárgy, amire irányulnának; de ettől függetlenül intenciók (bármilyen paradoxul is hangozzék ez). A valamit-megnevezés szándéka minden keresztelésben közös. Le Verrier éppen úgy egy dolgot (és csakis egyetlen, meghatározott dolgot, a Vulkán bolygót) akart megnevezni, mint Mengyelejev. A galliummal ellentétben a Vulkán nem létezik az aktuális világban, de véleményem szerint létezik lehetséges világokban, mint modális entitás. És Le Verrier keresztelési aktusa (jobb híján) erre a modális entításra irányult. Ez a mindig meglévő tárgyirányú intenció a megfelelője annak a plusz utasításnak, mellyel az elképzelt transzmodális nyilvánsszó rendelkezik. Úgy vélem ilyen módon lehetséges a transzmodális megnevezés. Az elképzelés bővebb kidolgozásra szorul, azonban ha működőképes, akkor általa megmagyarázhatjuk, hogyan lehetünk képesek megragadni a modális entításokat, és ezzel komoly akadály hárulhat el az F=L szemlélet útjából.

12. Szükségszerű és esetleges tulajdonságok

Amennyiben elfogadjuk a fenti magyarázatot, vagyis, hogy a transzmodális megnevezés működőképes lehet, akkor a modális entításokat kezelhetjük pontosan úgy, mint az aktuális létezőket. Tehát például a *Sherlock Holmes* név éppolyan merev jelölő, akár mondjuk a *Barack Obama*, egyetlen entításra referál, méghozzá minden világban, amelyben az adott entitás létezik. Ezzel együtt el kell fogadnunk azt a nézetet is, mely szerint Sherlock Holmesnak és

23 Sainsbury 2005, 110-111. o.

minden modális létezőnek vannak szükségszerű és esetleges tulajdonságai, akárcsak az aktuális létezőknek. Esetleges tény, hogy Sherlock Holmes a Baker Street 221B szám alatt lakik, ahogyan az is, hogy Obama támogatja a nyílt forráskódú szoftverek használatát; azonban mindkettejük szükségszerű tulajdonsága, hogy emberek, vagy hogy kicsodák a szülei. Nagyon sok Obamával kapcsolatos tény esetleges, eredete azonban szükségszerű. Lehetségesnek tartjuk, hogy teljesen másként alakulhatott volna az élete, teljesen más tulajdonságokra tehetett volna szert, de csak addig beszélhetünk Barack Obamáról, ugyanarról a személyről, akit ismerünk, amíg elfogadjuk, hogy eredete (így szüleinek személye) szükségszerű. Ha Holmest modális entitásnak tekintjük, akkor ugyanezt el kell fogadnunk vele kapcsolatban is. Nem tudjuk, hogy kicsodák Holmes szülei; de amennyiben Holmes létezik egy lehetséges világban, akkor abban a világban szüleinek kiléte szükségszerű.

Ez nem jelenti azt, hogy el kellene köteleznünk magunkat Lewis genuin realizmusa mellett. Az elképzelés az ersatzizmussal is összeegyeztethető (és bizonyos értelemben a fikcionalizmussal is), mert ahogy az absztrakt entitások nem képesek hegedülni úgy szülei sem lehetnek a hagyományos értelemben, de rendelkezhetnek a „tud hegedülni” vagy az „x és y gyermeke” tulajdonságokkal. Így elkerülhetjük, hogy Holmest felszíni tulajdonságai vagy az általa végrehajtott cselekedetek alapján kelljen meghatároznunk; ezek ugyanis esetlegesek, lehetnek olyan lehetséges világok, amelyekben Holmes nem rendelkezik velük (ahogy lehetnek olyan világok is, melyekben Obama nem rendelkezik saját kontingens tulajdonságaival), és előfordulhat, hogy más individuum rendelkezik velük (ahogy lehetnek olyan világok, amelyekben másvalaki rendelkezik Obama esetleges tulajdonságaival). Vagyis nem kell feltétlenül követnünk Kripkét, aki pontosan azért vetette el a fiktív entitások pusztán modális entitásokkal történő azonosítását, mert úgy gondolta, hogy az ilyenekre nem alkalmazható a merev jelölés elve. Kripkével ellentétben úgy gondolom, az, hogy nem tudhatjuk, melyek Holmes szükségszerű tulajdonságai, még nem jelenti azt, hogy nincsenek neki. Nagyon valószínű, hogy sohasem fogjuk megtudni, kicsodák Szókratész szülei (és ezt valójában nem is szükséges tudnunk), de a merev jelölés elfogadásából következik, hogy minden lehetséges világban, amelyben Szókratész létezik szükségszerűen léteznek a szülei is, és szükségszerűen szülő-gyerek relációban állnak Szókratésszel. Ugyanez igaz Holmesra is, attól függetlenül, hogy nem vagyunk, és soha nem is voltunk képesek rámutatni a szüleire. A szükségszerű igazságok nem attól szükségszerűek, hogy mi ismerjük-e (vagy ismerhetjük-e) őket, hanem hogy minden világban igazak.

Az egész érvelés persze azon a feltételezésen nyugszik, hogy valamilyen módon (esetleg a transzmodális megnevezés általam feltételezett útján) képesek vagyunk beszélni a modális entításokról. Amennyiben ez a feltétel nem teljesül, az elképzelés is összeomlik; mindenesetre úgy vélem, a galliumos/Vulkános példa azt jelzi, képesek lehetünk megragadni modális entitásokat is.

13. Lehetséges fiktív entitások: Utószó

Dolgozatomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy miképpen adhatunk számot a lehetséges fiktív entitások létéről, illetve miképpen értelmezhetjük a fiktív neveket tartalmazó modális kijelentéseket. Először azt vizsgáltam, hogy mi a helyzet akkor, ha a bevett szokásnak megfelelően a fiktív entitásokat önálló ontológiai osztálynak tekintjük (mint például a tulajdonságokat). Ebben az esetben meglévő fiktív név elméleteink (melyeket antirealista és relista csoportokba soroltam), valamint modális elméleteink (amiket antirealista, ersatzrealista és genuin realista felosztásban vizsgáltam) felhasználásával, ezek kombinációival magyarázhatóak a lehetséges fiktív entitások. A párosítások számbavételénél nem törekedhettem teljességre; egyrészt minden kiindulási elmélet-csoportba sok, gyakran meglehetősen különböző elmélet tartozik (például több ersatzrealista elképzelés is van), másrészt ezek részletes bemutatása messze túlmutatott volna a dolgozat keretein. Ezért igyekeztem a legfontosabb, az itt tárgyalt kérdés szempontjából legmeghatározóbb jellemzőkre koncentrálni, és arról számot adni, hogy az elméletek kombinálása esetén ezek miként hatnak egymásra. Úgy hiszem azonban a probléma ezen a szinten is sokkal részletesebb kifejtést igényelne, az összes párosítás elemzésére és bemutatására teljes tanulmányokat kellene szentelni.

Írásom második felében egy másfajta megközelítésre tettem javaslatot, melynek lényege, hogy a fiktív entitásokat kezelhetjük pusztán lehetséges entitásokként. Egy ilyen elmélet szerint fiktív entitások semmilyen értelemben nem léteznek a maguk jogán, a fiktív entitások valójában modális entitások, csak és kizárólag lehetséges világokban léteznek, a fiktív nevek pedig valójában modális nevek. Kitértem arra, hogy a merev jelölés elfogadása mellett egyáltalán értelmesen állítható-e ez az elképzelés (igen), hogy az ilyen elméletek képesek-e kezelni a lehetséges fiktív entitások problémáját (igen), hogy a modális elméletek képesek-e fiktív név elméletekként működni (igen). Ezen kívül számba vettem néhány, az elképzeléssel szemben felhozható ellenérvet, és igyekeztem rájuk választ is adni. A fiktív entitásoknak modális entitásokként történő leírása során bizonyos kérdéseket nyitva hagytam, másokat fel sem vettem. Úgy gondolom, ezek a kérdések megválaszolhatóak, és a jövőben meg is kell őket válaszolni.

A modális entitások elméletei értelmesen állíthatóak, és azt hiszem, mind a fiktív entitások, mind a lehetséges fiktív entitások vizsgálatában rendelkeznek nem elhanyagolható előnyökkel, ráadásul a hagyományos szemléletű lehetséges fiktív entitás elméleteknél összehasonlíthatatlanul egyszerűbbek. Ezért ezek az elméletek mindenképpen bővebb kifejtést, és részletesebb elemzést érdemelnek és igényelnek.

Felhasznált irodalom

- Adams, Robert Merrihew 1975, „Theories of actuality.” *Noús*, Vol. 8, No. 3, 211-231. o.
- Caplan, Ben 2005 „Empty Names.” In Keith Brown (szerk.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier, Oxford, 132-136. o.
- Donellan, Keith S. 1974, „Speaking of nothing.” In *The Philosophical Review*, Vol. 83, No. 1, 3-31. o.
- Farkas Katalin – Kelemen János 2002, *Nyelvfilozófia. Aron, Budapest*.
- Kalderon, Mark Eli 2005 „Introduction.” In *Fictionalism in metaphysics*. Clarendon Press, Oxford, 1-14. o.
- Kim, Seahwa 2005, „Modal fictionalism and analysis.” In *Fictionalism in metaphysics*. Clarendon Press, Oxford, 116-134. o.
- Kripke, Saul 2007, *Megnevezés és szükségszerűség*. Akadémiai, Budapest.
- Lewis, David 1973, „Possible worlds.” In *Counterfactuals*. Harvard University Press, 84-91. o.
- Mill, John Stuart 1974, „A system of Logic.” In J. M. Robson (szerk.), *The Collected Works of John Stuart Mill, Vol. 7*. University of Toronto Press.
- Putnam, Hilary 1973, „Meaning and reference.” In *The Journal of Philosophy*, Vol. 70, No. 19, 699-711. o.
- Russell, Bertrand 1985, „A denotálásról.” In J. M. Copi – J. A. Gould (szerk.), *Kortárs-tanulmányok a logikaelmélet kérdéseiről*. Gondolat, Budapest, 143-166. o.
- Sainsbury, R. M. 2005, *Reference without referents*. Oxford University Press.
- Salmon, Nathan 1998, „Nonexistence.” In *Noús*, Vol. 32, No. 3, 277-319. o.
- Tözsér János 2009, *Metafizika*. Akadémiai, Budapest.

ELŐADÁSOK*

* Az itt közölt dolgozatok az ELTE filozófia szakán, 2010. április 16-án rendezett doktorandusz konferencia előadásainak írott változatai.